

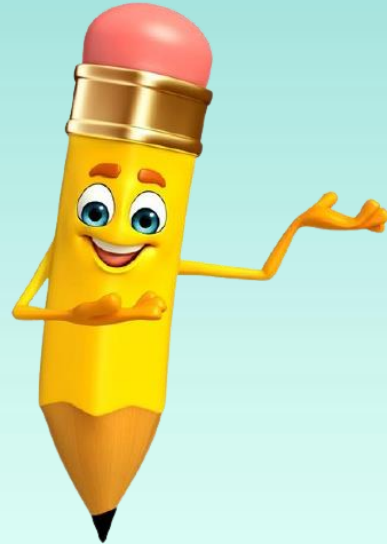

ધોરણ - ૮

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - ૧

ભારતમાં યુરોપિયનો અને
અંગ્રેજો શાસનની સ્થાપના

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક વાક્યમાં લખો :

(1) યુરોપનાં ક્યાં-ક્યાં રાષ્ટ્રોએ ભારત આવવાનો જળમાર્ગ શોધવા કમર કસી હતી?

➤ યુરોપના પોર્ટુગલ, સ્પેન અને હોલેન્ડ જેવા રાષ્ટ્રોએ ભારત આવવાનો જળમાર્ગ શોધવા કમર કસી હતી.

(2) યુરોપની પ્રજાને ભારતીય મરીમસાલાની ખૂબ આવશ્યકતા શાથી હતી?

➤ યુરોપની પ્રજા મોટાભાગે માંસાહારી હોય માસ સાચવવા ભારતીય મરીમસાલાની ખૂબ આવશ્યકતા હતી.

(3) ક્યા યુદ્ધના પરિણામ સ્વરૂપ બંગાળમાં દ્વિમુખી શાસન પદ્ધતિ અમલમાં આવી?

➤ બકસરના યુદ્ધના પરિણામ સ્વરૂપ બંગાળમાં દ્વિમુખી શાસન પદ્ધતિ અમલમાં આવી.

(4) ક્યા ધારા અન્વયે સર્વોચ્ચ અદાલતની સ્થાપના થઈ?

➤ ઇ.સ. 1772 નિયામક ધારા અન્વયે ભારતમાં સર્વોચ્ચ અદાલતની સ્થાપના થઈ.

પ્રશ્ન : 2(અ) ટૂંક નોંધ લખો :

(1) પ્લાસીનું યુદ્ધ(ઈ.સ. 1757)

- માર્ચ 1757 ફેન્ય વસાહત પર અંગ્રેજોએ આક્રમણ કરી નવાબના સાર્વભૌમત્વને પડકાર્યું.
- 23 જૂન 1757 ના રોજ ક્લાઇવના નેતૃત્વ હેઠળ અંગ્રેજ સેના અને નવાબની સેના વચ્ચે મુર્શિદાબાદ પાસે આવેલ પ્લાસી નામના સ્થળે યુદ્ધ થયું.
- નવાબના સેનાપતિઓએ અંગ્રેજોનો મુકાબલો કર્યો.
- પરંતુ મીરજાફરના વિશ્વાસઘાતને કારણે નવાબની સેના હારી ગઈ.
- મીરજાફરને નવાબ બનાવવામાં આવ્યો અને સિરાજ-ઉદ-દોલાને પકડી તેની હત્યા કરવામાં આવી.
- આમ પ્લાસીના યુદ્ધ પછી સમગ્ર બંગાળ અંગ્રેજોના અધિકારમાં આવી ગયું અને અહીંથી તેવો વેપારી માંથી સંસ્થાના માલિક બન્યા.

(2) બક્સરનું યુદ્ધ(ઈ.સ. 1764)

- બંગાળના નવાબ મીર કસિમે ફરી વખત અવધના નવાબ અને મુઘલ સમ્રાટ સાથે મળી અંગ્રેજોને ભારતની બહાર હાંકી કાઢવા માટેની યોજના બનાવી.
- આ ત્રણેયની સેના 50,000 જેટલા સૈનિકોની બનેલી હતી જ્યારે કંપનીની સેના 7072 ની હતી.
- મેજર મનરોના વડપણ હેઠળ ભારતના આ ત્રણ શાસકો સાથે બક્સરનું યુદ્ધ થયું.
- આ યુદ્ધમાં અંગ્રેજો જીત્યા અને પ્લાસીના યુદ્ધનો નિર્ણય દ્રઢ બન્યો.
- બક્સરના યુદ્ધથી અંગ્રેજોને બિહાર, બંગાળ અને ઓરિસ્સામાં દીવાની અધિકારો પ્રાપ્ત થયા એટલે કે તેઓ વિધિસરના માલિક બન્યા.
- આથી દ્વિમુખી શાસન પદ્ધતિ અમલમાં આવી.

(3) અંગ્રેજ-મરાઠા યુદ્ધ

- ❑ મરાઠા અને અંગ્રેજો વચ્ચે કેટલાક યુદ્ધો થયા.
- ❑ પ્રથમ યુદ્ધમાંની સંધી થઈ બંને એકબીજાના ક્ષેત્ર પરત આપવાનું નક્કી કર્યું. કોઈની હારજીત ન થઈ.
- ❑ દ્વિતીય અંગ્રેજ-મરાઠા યુદ્ધ 1803 થી 1805 માં થયું. વેલેસ્લીએ મરાઠાઓ પર અંગ્રેજોની આણ વર્તાવી.
- ❑ આ યુદ્ધથી ઓડીશા અને યમુનાના ઉતરે આવેલ આગ્રા અને દિલ્હીના ક્ષેત્રો પર અંગ્રેજોએ કબજો જમાવ્યો.
- ❑ તૃતીય અંગ્રેજ-મરાઠા યુદ્ધમાં મરાઠાની તાકાત કચડી નાખવામાં આવી.
- ❑ પેશવાને પુણેમાંથી હટાવી કાનપુર પાસે બીહરમાં પેન્શન આપી મોકલી દીધો.
- ❑ હવે વિંધ્યાચલથી લઈ દક્ષિણના બધા જ ભાગ પર કંપનીની સત્તા સ્થપાઈ.
- ❑ આમ સંપૂર્ણ ભારત પર બ્રિટીશ સત્તાની સ્થાપના થઈ.

(4) મૈસૂર-વિગ્રહ

- અંગ્રેજો હૈદરઅલીની ઝડપી વધતી જતી સત્તા અને શક્તિ અંગે ચિંતિત બન્યા.
- તેથી મૈસૂર રાજ્ય સાથે ચાર મૈસુર વિગ્રહ થયા.
- આ યુદ્ધ પૈકી બે યુદ્ધો હૈદરઅલી સાથે અને બીજા બે યુદ્ધ હૈદરઅલીના શક્તિશાળી પુત્ર ટીપુ સુલતાન સાથે થયા.
- પ્રથમ મૈસુર યુદ્ધ અનિર્ણિત રહેલ કોઈ પરિણામ આવ્યું નહીં.
- દ્વિતીય મૈસુર વિગ્રહ સમયે ઈ.સ. 1782માં હૈદરઅલીનું મૃત્યુ થતા યુદ્ધ ચાલુ રહ્યું.
- છેવટે બંને પક્ષે સંધી થઈ તૃતીય મૈસુર વિગ્રહમાં ટીપુ સુલતાન હાર્યો અને તેની ભયંકર હાનિ થઈ.

- ચતુર્થ મૈસુર વિગ્રહમાં ટીપુસુલતાન વીરગતિ પામ્યો અને અંગ્રેજોએ એક શક્તિશાળી શાસનને ખતમ કરી પોતાના સામ્રાજ્યને દ્રઢ બનાવ્યું.
- અંગ્રેજોએ મૈસુર રાજ્ય અગાઉના વાડીનાર રાજવંશને સોંપ્યું અને તેના પર સહાયકારી સંધિ લાદવામાં આવી.

પ્રશ્ન : 2(બ) નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) યુરોપિયન પ્રજાને ભારત તરફનો જળમાર્ગ શોધવાની ફરજ પડી. વિધાન સમજાવો.

✓ ઇ.સ. 1453માં તુર્કોએ કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ જીતી લીધું. ભારત અને યુરોપ વચ્ચેના વેપારનું તે મુખ્ય મથક હતું. યુરોપવાસીઓને ભારતના મરી મસાલાની ખૂબ જ જરૂર હતી. આથી આવસ્તુઓ મળતી બંધ થઈ ગઈ. ભારતમાંથી મરી-મસાલા, સુતરાઉ કાપડ, રેશમી કાપડ, તેજાના, અફીણ, સુરોખાર, ગળી, ઇમારતી લાકડું ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં યુરોપમાં નિકાસ થતી. યુરોપની પ્રજા મહદંશે માસાહારી હોય માસ સાચવવા મરી મસાલાની ખૂબ જ આવશ્યકતા હતી. પરિણામે યુરોપિયન પ્રજાને જમીન માર્ગે થતો વેપાર બંધ થવાથી નવો જળમાર્ગ શોધવાની ફરજ પડી.

(2) બ્રિટિશ પોલીસતંત્ર વિશે મુદ્દાસર નોંધ લખો.

- ✓ લશ્કર જેટલું જ મહત્વનું બ્રિટિશ પોલીસતંત્ર હતું.
- ✓ જેની શરૂઆત ગવર્નર જનરલ કોર્નવોલિસે કરી હતી.
- ✓ પરંપરાગત ભારતીય સામંતશાહી પોલીસ ખાતાની જગ્યાએ તેણે આધુનિક પોલીસ ખાતાની સ્થાપના કરી.
- ✓ જિલ્લા કક્ષાએ પોલીસ અધિકારી તરીકે જિલ્લા પોલીસ અધિક્ષક (DSP) ની નિમણૂક કરી.
- ✓ વિભિન્ન જગ્યાએ પોલીસસ્ટેશનની શરૂઆત કરાવી તેના પર એક ફોજદારની નિમણૂક કરી.
- ✓ ગામડાંમાં ચોકીદારની નિમણૂક થતી.
- ✓ પોલીસતંત્રમાં પણ ઉચ્ચ હોદ્દાઓ પર માત્ર અંગ્રેજો જ રહી શકતા.
- ✓ ભારતીયો, સિપાહી (કોન્ટેબલ) કક્ષાએ કામ કરતા.

(3) “ભારતની પ્રજા માટે વિદેશી શાસન અને વિદેશી કાયદો એ બંને અસ્વીકાર્ય છે.” મહાત્મા ગાંધીના આ વિધાનને સમજાવો.

✓ આપણે બ્રિટિશ વહીવટીતંત્રને આધુનિક વહીવટીતંત્ર કહી શકીએ. પરંતુ તેનો ઉદ્દેશ ભારતમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને મજબૂત બનાવવાનો હતો. એટલે ભારતીય આ વહીવટી તંત્રનો પુરતો લાભ લઈ શક્યા નહીં. અંગ્રેજોએ નિરંકુશ રીતે ભારતીયો વિરુદ્ધ આ કાયદાઓ દ્વારા વ્યવહાર કર્યો હતો. એટલે બ્રિટિશ શાસનથી ભારતમાં એક અવિશ્વાસનું વાતાવરણ ઊભું થયું. પ્રબુદ્ધ ભારતીયોએ તેનો વિરોધ કર્યો અને મહાત્મા ગાંધીએ લખ્યું કે ભારતની પ્રજા માટે વિદેશી શાસન અને વિદેશી કાયદો એ બંને અસ્વીકાર્ય છે. કારણ કે તેનાથી ભારતીય જનતાની સુખાકારી ને બદલે બ્રિટિશ સ્વાર્થની મૂર્તિ થાય છે.

(4) દ્વિતીય અંગ્રેજ-મરાઠાયુદ્ધનાં પરિણામો જણાવો.

- ✓ દ્વિતીય અંગ્રેજ-મરાઠા યુદ્ધ ઈ. સ. 1803 થી ઈ.સ. 1805 માં થયું વેલેસ્લીએ મરાઠાઓ પર અંગ્રેજોની આણ વર્તાવી. આ યુદ્ધથી ઓડીશા અને યમુનાના ઉત્તરે આવેલ આગ્રા અને દિલ્હીના ક્ષેત્રો અંગ્રેજોના કબજામાં આવ્યા.

પ્રશ્ન : ૩ નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ઉત્તર લખો :

(1) ભારતમાં પોર્ટુગીઝોની રાજધાની કઈ હતી?

(A) દમણ

(B) દીવ

(C) ગોવા

(D) દાદરા અને નગરહવેલી

(2) ગોલકોંડાના શાસક પાસેથી ફરમાન મેળવી મછલીપટ્ટનમમાં પોતાનું સ્થાન જમાવનાર યુરોપિયન પ્રજા કઈ હતી ?

(A) અંગ્રેજ

(B) ડચ

(C) ફ્રેન્ચ

(D) ડેનિશ

(3) ભારતમાં ન્યાયતંત્રની શરૂઆત કરનાર અંગ્રેજ અધિકારી કોણ હતો ?

(A) ડેલહાઉસી

(B) વેલેસ્લી

(C) ક્લાઈવ

(D) વૉરન હેસ્ટિંગ્સ

THANKS

FOR WATCHING